

Наконечна Ольга

ЕСТЕТИЧНИЙ ВИМІР СВОБОДИ В ПОСТМОДЕРНОМУ СВІТІ

У статті аналізуються особливості реалізації свободи людини в постмодерному світі та естетичні виміри її здійснення.

In the article is analyzed the specialties of realization of persons freedom in the postmodern world and aesthetical measuring freedom.

Свобода як феномен людського буття та універсалія людської культури є вічною проблемою, що має значну філософську традицію, пов'язану з різновекторністю дослідження її вимірів у людському бутті та культурі (від Аристотеля, стоїків, Епікура, Августина до Канта, Гегеля, Бердяєва, Фрома, Ясперса тощо).

Свобода – це здатність людини до активної діяльності у відповідності зі своїми намірами, бажаннями та інтересами. Це здатність людини чинити свідомий вибір стратегії життєдіяльності з поміж багатьох можливих. Свобода інтегрує в собі ті способи, які людина вибирає задля своєї реалізації. Співвідношення свободи та необхідності, свободи та рівності, свободи та відчуження, свободи волі та свободи вибору має не тільки теоретичні виміри, а й виявляє конкретний культурно-історичний рівень людського самоздійснення. Тож їх осягнення ніколи не втрачає своєї актуальності.

Багатовекторність свободи винятково яскраво розкривається в сьогоденні. Сучасний стан культури розглядається постмодерною свідомістю як складний лабіринт, в

якому перетинаються нескінчені непередбачувані події, перипетії, зміни. Епоха постмодерну стверджує відсутність привілейованих дискурсів, можливість і рівноправність співіснування різноманітних індивідуальних світів та істин, створюючи таку багатоманітність сприйняття життя, якої не знала жодна епоха до неї. Еклектичність культури, змішування різних духовних пластів (високого і низького, класичного і фольклорного, сучасного і первісного, східного і західного, християнського і мусульманського тощо) веде до втрати „стійких” орієнтирів, ставить людину на межу хаосу і потребує вибору. Це породжує у індивідів екзистенційну розгубленість, метання по ландшафтах їх свідомо-несвідомого континуума, де їх підстерігають небезпеки, страждання, абсурд, страх, невпевненість.

У сучасній культурі особливого вияву набуває парадоксальність свободи, що проявляється, зокрема, у співвідношенні свободи і необхідності. З одного боку, свобода є необхідністю буття, оскільки забезпечує багатоманітність буття і місце людини в цьому бутті. З іншого, свобода є трагічною, бо людина приречена на свободу, вона постійно має вибирати з багатьох можливостей. Та оскільки сучасна подієвість набуває фрагментарного характеру, прагнучи до новизни, ігрової оригінальності, то виникає сумнів у можливості окремої особистості нести відповідальність за свої рішення та дії. Особистість, яка дивиться в лице дійсності, усвідомлюючи випадковість всіх своїх переконань і потреб, відчуває нездатність до управління собою, невпевненість у своїх здібностях та спроможності приймати рішення щодо себе, тобто – в якості своєї суб’єктивності.

Тож особливій ваги набуває відповідальність як саморегулятор діяльності особи, що базується на врахуванні як власного розвитку, так і долі людства. Відповідальність діє в людському бутті і як індивідуалізуючий принцип, і як механізм підтримки і зміцнення свободи. Здійснення людської свободи і відповідальність за свою діяльність сприяє формуванню здатності людини до самообме-

ження. Це теж виступає як важливий парадокс свободи, оскільки реальна свобода неможлива без самообмеження, що, в свою чергу, вимагає від особи значних зусиль, духовної напруги. Саме тому відповідальність виступає платою за свободу, що робить свободу одночасно і жаданою, і трагічною.

Естетичний поворот у сучасній культурі обумовлений увагою до чуттєвої культури людини та різноманітних способів просторово-часового сприйняття світу, що створює таку поліфонію і багатовекторність буття, досягнення якої потребує формування нових підходів і світоглядних засад. „Саме естетичний вимір, як і досі зберігає свободу вираження, що дозволяє письменнику і художнику називати людей і речі своїми іменами – давати назву тому, що не може бути названо іншим способом [1; 324]”. Самоусвідомлення естетики як науки, в свою чергу, поглиблює вплив естетичного на різноманітні сфери людського буття в намаганні людини досягнути хаотичність світу.

У втіленні свободи сучасною людиною ще повніше розгортаються виділені Е. Фромом 2 модуси людського буття: модус володіння і модус буття, що виступають як загальні модуси особистого життєздійснення; які пронизують будь-які форми людської життєдіяльності. Модус володіння виражає форму озовнішнювання будь-якого стану людини: таке ставлення людини до речей, коли зовнішні речі визначають статус людини. Зробивши вибір на користь “мати”, людина все частіше й себе визначає через те, чим вона сама володіє, що вона споживає, яке кар’єрне місце займає. Якісне життя замінюється кількісною присутністю, реальна воля “бути” як здатність до свободи – її фікцією, створюваною видимістю “мати”. Людина стає людиною-маси (її стан досліджують Ортега-і-Гасет, Фром, Ясперс, Бодрійар, Ліотар). Простота одержання благ завдяки розвитку науки і техніки, а також зусилля реклами й всієї системи міфотворчості робить споживацтво природним станом індивіда, що визначає організацію його життя й у матеріальному, і в духовному плані. Загальність і стереотипність споживацтва виступає

полем пошуку власної ідентичності, що опирається “на емоційну реалізацію самого себе, що жадібно прагне до молодості, спорту, ритму, більшого благополуччя, навіть більшого успіху в інтимному житті” [2; 27]. На місце відомого декартівського: “Я мислю, отже я існую” приходиться “Я витрачаю, я купую, отже я існую”. Логос замінюється логотипом. Купивши річ, людина одночасно купує певну символічну цінність – перепустку у красиве чи престижне життя. Свобода зводиться до акту покупки.

При цьому формується й закріплюється позиція, протилежна до творчої. Насамперед, саме індустріальне суспільство породжує масу нетворчих професій, що потребують точного дотримання вимог стандартів, з іншого боку, підвищується рівень спеціалізованості людини (вона часто стає недосвідченим фахівцем). Будучи хорошим спеціалістом в одній сфері, в інших вона потребує коментарів про товари, послуги, політичні події, художні новації, соціальні колізії, спеціалістів у цих сферах тощо. Це одночасно виступає і як форма довіри до “гідів”, що ведуть її по безкрайому морю інформації, і як спосіб зекономити час у швидкоплинному сучасному світі, і як засіб, що знімає надлишкову психічну напругу від інформаційних потоків, які обрушуються на індивідів.

– Ти... хто... така? – запитала Синя Гусениця. Початок мало налаштував на бесіду.

– Зараз, право не знаю, пані, – відповідала Аліса неспішно. – Я знаю, ким я *була* сьогодні ранком, коли прокинулася, але з тих пір я вже кілька разів мінялася.

– Що це ти видумуєш? – суворо запитала Гусениця. – Так ти у своєму розумі?

– Незнаю, – відповідала Аліса. – Мабуть, *учужому* [3; 53].

Так образно можна охарактеризувати і стан сучасної людини.

Проблема свободи вибору набуває нового вияву: з одного боку, зростає кількість пропозицій як стосовно видів діяльності, зокрема професійної, так і форм дозвілля в просторовому і часовому вимірах. Дозволено все, що не заборонено законом. В аксіологічному аспекті люди-

на живе ніби в безмежовому світі, оскільки зміст цінностей і їх пріоритетність стають об'єктом обговорення, а не обов'язкового виконання. Однак безмежне розширення можливостей та багатство вибору часто не залишає альтернатив для самого вибору, стає негативним, оскільки організація суспільного життя наскільки структурує життєвий час і простір, що людина ледве встигає його заповнювати, а з іншого боку, стандарти і готові рецепти „правильного” життя наскільки всюдисущі (завдяки різним формам наближення до споживача), що не залишають цієї можливості (і потреби) вибирати. І людина вибирає не саму себе, а кнопку, на яку треба натиснути, щоб не залишитися наодинці з самою собою. Людина живе в силовому полі між надмірною свободою та її відсутністю.

І як один з наслідків – втрата індивідуальності, ідентичності, заміна цілісної особистості її симулякром та симуляцією, як способом організації соціальності: маніпулювання людьми через рекламу, демонстрація людьми себе через речі, міфологізація свідомості. Це спрощує складну систему ціннісних орієнтацій людини до дуальних опозицій, що дає індивідові можливість відпочити від соціальної відповідальності, особистісного вибору, розтопити його в юрбі глядачів “мильних серіалів” або механічних споживачів рекламованих товарів, ідей, гасел. І якби полегшує вибір.

Сучасний світ розгортається як світ суцільної симуляції, що виражається і в засобах комунікації, існуванні влади, політичних партій і, навіть, мистецтва, які не займаються реальними проблемами, а симулюють такі заняття, ведуть симулятивну гру в глобальному масштабі. Моделі і симулякри, що не опираються на референтів, не ґрунтуються на жодній реальності, окрім самих себе, створюють певну гіперреальність, яка стає реальнішою за саму реальність, і в якій доводиться жити і діяти людині. Симуляція, видаючи відсутність за присутність, одночасно зміщує будь-яку відмінність реального й уявного, що імітує ситуацію трансляції смислу. А по суті лишає людину байдужою. Людина нудьгує, потребує нових яскравих стимулів.

Мистецтво здійснює симулювання життя через культивування ілюзій, створення спрощених “версій життя”, незбутніх мрій, що перевершують реальність. Найбільшою мірою це виявляється в таких жанрах мистецтва як детектив, вестерн, мелодрама, мюзикл, комікс. Людина отримує порятунок, нехай навіть тимчасовий й ілюзорний, як компенсацію за безвихідність свого усередненого існування. Однак техніцизм, натуралізм і звернення до “грубих” потреб, сенсаційність, прагнення розваг, ілюзорність, що ніби то наближає мистецтво до реального життя, насправді не позбавляє людину невпевненості, жаху перед буттям, а лише притамовує його на певний час чи переводить в інші форми – чим “стверджує опозицію достотній людині” (К.Ясперс).

Ще на межі XIX і XX століття В.Соловйов писав: “Надмірний розвиток індивідуалізму в сучасному Заході веде до свого протилежного – до загального знеособлення й опошлення. Крайня напруженість особистої свідомості, не знаходячи собі відповідного предмета, переходить у порожній і дрібний егоїзм, що все зрівнює” [4; 201]. У сучасному інформаційному суспільстві цей процес навіть прискорюється, формуючи індивідуалізм без індивідуальності.

Реклама, мода, індустрія іміджу і кумироманії (журнали і програми про життя знаменитостей), формують у колективній свідомості стандарти престижних інтересів і потреб, образу й стилю життя. Текст реклами часто формулюється у вигляді етичної або естетичної норми: “Якщо ви любите витончені речі, значить у вас є “Маргарита-Кашемір”, “Чудо-Йогурт – усім корисний, всім гарний”. Смачно і швидко поїсти, чисто випрати одяг, почистити зуби, випити пива, викурити цигарку, зажувати все ароматною жувальною гумкою – виявляють людину як сучасну, комунікабельну, моральну, справжню, вільну, з хорошим естетичним смаком, що неодмінно досягне своєї мети. Якщо вона “вибрала” саме ту марку, яку рекламують. У рекламних роликах чи на рекламних щитах речі виступають кращими, реальнішими, ніж насправді, штуч-

не більш природнім, ніж саме природне. Життя прагне копіювати рекламу.

Сутність свободи, як способу ствердження можливісного виміру людського буття, втілюється в прийнятті-неприйнятті світу як світу власного буття з його суперечностями і проблемами через естетичне переживання не тільки його гармонійності, а й недосконалості, не тільки традиційного, але й нового бачення. Прагнення звільнитись від надмірної залежності від суспільних норм і догм, які значною мірою не виправдали себе, потребує значних зусиль з вибору себе, самоідентифікації в умовах конкретного історичного часу. Виникає людина “пошуку і запитання” (Т.Манн), що поєднує пошуки втаємниченого знання про світ поза межами доступного та індивідуалістичний бунт проти світу, пафос визволення (свободи від) і нездатність його реалізувати через незнання самої себе, ілюзію самодостатності, розгубленості у собі. Енергія творення і самопізнання, суперечливість і драматизм людського світостворення, відкритість в розвитку особистості, що виявляється в цій ситуації, стають найактуальнішою колізією мистецтва, а його герої часто постають спрямованими у майбутнє. Такий характер смислотворення в мистецтві звільняє людину від поглинання її зовнішнім світом, розкриваючи суто людський принцип власне людського буття – можливісний характер світовідношення, що робить людське буття не просто існуванням, а присутністю, “присутністю активною і невичерпною” (Е.Муньє).

Орієнтація мистецького дискурсу на ствердження людської свободи у збереження здатності бути собою (наша спільність у винятковості кожного) веде до розширення філософського та художнього бачення світу, робить їх більш адекватними духу часу й новому відчуттю життя та виражає довіру до людини в її здатності шукати й знаходити в мистецтві свій істинний, неприкрашений, не спрощений образ.

Мистецтво за своєю сутністю має можливість до супротиву симулювання дійсності. “По-справжньому вдалий твір – це аура унікального, і тому він не може бути

скопійованим. Нетиражованість, неповторність у наш час масового виробництва – суттєва ознака справжньої цінності творів мистецтва” [5, 256]. Адже, справді, незважаючи на різні способи стандартизації та технізації світу, потужну масовізацію культури, у життєвому світі людини не втрачають своєї одиничності та неповторності чуттєві стани та переживання, випадковість, екзистенціальний вибір. Тому слушно видається думка відомого французького філософа Ж. Липовецьки про те, що однією з найсучасніших підсвідомих культурних стратегій є поворот від масовізації до локалізації та індивідуалізації. Культура нібито утомилася від тотальності, глобальності й розмитості. Але повернення до етнічних границь, замкнутої економіки уже неможливе. Та мистецтво прагне виявити і зберегти неповторність, несхожість, індивідуальність культуротворення як вияв багатоманітності власне людського.

Здатність мистецтва до осмислення справді існуючих життєвих форм людського буття та свідомості виявляється в тому, що, з одного боку, буття мистецьких творів невіддільне від їх тлумачення і розуміння, “підлягає інтеграції” в саморозуміння кожної людини, а з іншого – прирощення смислу в осягненні цих творів вимагає поглиблення особистісного виміру людини, свободи у формуванні нових смисложиттєвих інтенцій індивідів. Твір мистецтва „розчиняє” історію, подію, перетворюючи її в форму, колір, почуття. Як пошук альтернатив до традиційних мистецьких форм виникає „магічний реалізм” – суміш (мішанина) репортажного стилю і химерної образності, романна форма без чіткого сюжету, початку і кінця, якій стає властивим поєднання дотепності і трагедійності, сатири з метафізикою, гіпертрофоване відкидання загальноприйнятих прописних істин, самоаналіз через „самооголення”. Сучасне кіно створює нову „догму” (анти-догму) як пошук антитехніцистських засобів передачі найтонших відтінків людських відчуттів без авторської режисури (заборона на сюжет, колір, звук, повернення до ручної камери тощо). Світ самостійно створених символів і знаків не тільки

опосередковує людське світовідношення як людський духовний процес, але й втілює його “процесуальність”, становлення, “постійне струменіння”.

Естетичне розгортається як синергетизація: вираження, втілення деякої спільної дії почуттів і розуму, споглядання і творчості, здорового глузду і загальнозначущого сенсу, природних потягів і духовних інтенцій, індивідуальності і солідарності, що і визначає його роль в людському бутті. Воно втілює креативно-чуттєво-образне самовираження людини в контексті людського світу, як змістовне розгортання свободи особистості, здатності усвідомлювати власну субстанціальність через осмислення самоідентичності, суттєвості та буттєвої значущості своїх можливостей. „Свобода бути собою” – світоглядна платформа, що веде до мультикультурності дискурсів, можливості існувати в умовах множинності соціальних, культурних та пізнавальних практик. Це сприяє якісно новому самоусвідомленню людством себе і свого нинішнього становища у цьому плюралістичному світі – визнання своєї відповідальності за буття, культуру, історію.

Література

1. Маркузе Г. Одномерный человек. – М.: “REFL-book”, 1994.
2. Липовецки Ж. Эра пустоты. Эссе о современном индивидуализме. СПб., 2001.
3. Кэрролл Л. Приключение Алисы в Стране Чудес. Сквозь Зеркало и что там увидела Алиса. Или Алиса в Зазеркалье: Пер.с англ. Н.Деминуровой. – М., 1985.
4. Соловьев В. Три силы // Новый мир. – 1989. – №1.
5. Козловський П. Постмодерна культура: суспільно-культурні наслідки технічного розвитку // Сучасна зарубіжна філософія. Течії і напрями. Хрестоматія. – К., 1996.